

Spel van depressieve jonge kinderen

Als verdriet je spelen kleurt

Depressie bij jonge kinderen is een ernstig en onderschat probleem en vormt een bedreiging voor de ontwikkeling van het kind. Spelobservatie biedt de mogelijkheid om signalen van depressie bij kleuters vroegtijdig te kunnen onderkennen. Maar hoe kun je dat dan zien?

Annemieke Mol Lous (1958) is lector passend onderwijs/ Inclusive Education aan Hogeschool Leiden en de Thomas More Hogeschool Rotterdam. Bij de vakgroep ontwikkelingspsychologie van de Radboud Universiteit Nijmegen deed zij promotie onderzoek naar het spel van depressieve kinderen. Voor vragen: mol.lous.a@hsliden.nl

Depressie is niet alleen voor de kinderen zelf maar ook voor hun omgeving een ernstig probleem en wordt helaas onderschat. Een kind kan best wat ernstig, stil of verlegen zijn. Maar een depressie is echt een bedreiging voor de ontwikkeling van het kind. Door spelobservatie kunnen signalen van depressie bij kleuters vroegtijdig zichtbaar worden. Maar hoe kun je dat dan zien? Welke verschillen zijn er tussen het spel van depressieve kinderen in vergelijking met niet-depressieve kinderen en wat betekent dit voor leerkrachten en andere professionals die werken met jonge kinderen?

Herkenning van depressie

Hoewel depressies bij jonge kinderen gelukkig zeldzaam zijn (één op de tweehonderd kleuters volgens het Trimbos instituut (2009)), is het van groot belang dat mogelijke aanwijzingen voor zo'n depressie vroeg worden herkend. Uit onderzoek van een gespecialiseerd psychiatrisch ziekenhuis van onder andere de Washington State University blijkt namelijk dat kinderen die op jonge leeftijd een

depressie doormaken, veel kwetsbaarder zijn voor latere ernstigere depressies en andere problemen (Luby, Si, Belden, Tandon, & Spitznagel, 2009). Depressies bij jonge kinderen zijn echter moeilijk te herkennen omdat dit zich bij hen toch iets anders uit dan bij volwassenen. Depressieve kinderen kunnen nog moeilijk vertellen over sombere gedachten en gevoelens. Terwijl deze 'zelfrapportage' juist als een van de belangrijkste kenmerken van depressie wordt gezien op latere leeftijd.

Depressieve jonge kinderen zijn niet de hele dag mat, verdrietig of somber maar zijn eerder onrustig, snel geïrriteerd en snel van slag. Daarbij hebben ze ook duidelijk minder interesse en plezier in activiteiten waar kinderen normaal gesproken wel interesse en plezier in hebben.

Ook ontbreekt het nog aan goede instrumenten om depressie bij jonge kinderen vast te kunnen stellen. Desalniettemin worden in de Verenigde Staten zelfs aan baby's al antidepressiva voorgeschreven. Een veelgebruikte manier om jonge kinderen te onderzoeken die gedrags- en/of emotionele problemen hebben, is door het uitvoeren van spelobservaties. Deze observaties worden uitgevoerd door daarvoor opgeleide kinderpsychiaters, kinderpsychologen en orthopedagogen. Vaak wordt er dan vooral gekeken naar 'wat' het kind speelt (de inhoud van het spel). Omdat we echter nog niet precies weten of en hoe het spel van depressieve kinderen verschilt van het spel van niet-depressieve kinderen, is het ook nog niet duidelijk hoe depressie zichtbaar wordt tijdens spelobservaties. Daarom is in 1994 onderzoek gestart naar het spel van depressieve kinderen om te kijken hoe hun spel verschilt van het spel van niet-depressieve kinderen. In het laatste onderzoek is daarnaast gekeken of leerkrachten in de onderbouw tijdens hun dagelijkse spelobservaties ook verschillen zagen tussen kinderen die 'at risk' waren voor depressie en kinderen die dat niet waren.

Gedragscategorieën voor het scoren van (spel)gedrag in de spelobservatieprocedure

Manipulatief spel: herhaalde of gecombineerde handelingen met een object zonder dat er een speciale actie wordt verbeeld (zoals het optillen van een arm van een pop, zonder dat het onderdeel uitmaakt van een rol, of actie).

Symbolisch spel: objecten, acties of personen representeren andere objecten, acties of personen. Zoals bijvoorbeeld een poppetje laten lopen of dokterje spelen.

Exploreren: kijken, aanraken of het manipuleren van het spelobject om uit te vinden hoe het werkt.

Handelen zonder speciale intentie.

Kijken zonder speciale intentie.

Omgevingsgericht gedrag: niet spelmatig gedrag gericht op de omgeving.

Zelf georiënteerd gedrag.

Gedrag gericht op de **proefleider**.

(Mol Lous et al, 2000, gebaseerd op Van der Poel, 1994)

Depressieve jonge kinderen zijn eerder onrustig, snel geïrriteerd en snel van slag

Onderzoek naar spel en depressie

Lange tijd is gedacht dat depressies niet konden voorkomen bij jonge kinderen terwijl vanuit de klinische praktijk wel depressieve stoornissen bij jonge kinderen zijn beschreven (Nissen, 1972). Vanaf de vroegste geschiedenis van de kinderpsychologie en -psychiatrie wordt gesteld dat depressie bij jonge kinderen vooral te zien zou zijn aan hun spel. Ze zouden minder spelen en/of anders spelen. Hoe het spel van depressieve kinderen er dan uit zou zien was echter niet bekend omdat er geen systematisch onderzoek naar is gedaan. In Nederland heeft met name Cees de Wit zich altijd ingezet om aandacht te geven aan kinder-depressies en daar onderzoek naar te doen (De Wit, 2007). In samenwerking met onder meer spelspecialist Henk Rost is een spelobservatie-procedure (Van der Poel, 1994; zie kader op pagina 16) ontwikkeld waarbij systematisch het spel van kinderen kan worden geobserveerd en gescoord per gedragscategorie. Bij deze procedure wordt het (spel)gedrag van kinderen op video opgenomen en door getrainde observatoren gescoord. Er wordt niet gescoord op de inhoud van het spel maar puur op de verschijningsvorm. Al het gedrag dat het kind laat zien krijgt een score om zo spelgedrag goed te kunnen onderscheiden van niet-spelgedrag. Een belangrijke categorie is bijvoorbeeld symbolisch spel waarbij kinderen 'doen alsof' spel laten zien en duidelijk een rollenspel spelen. Ook is het van belang om exploreren als niet-spel goed te onderscheiden van manipulatief spel.

Voor de eerste onderzoeken is het spel van depressieve kinderen met behulp van een aangepaste versie van de spelobservatieprocedure

systematisch vergeleken met het spel van niet-depressieve kinderen. Het was niet gemakkelijk om depressieve kinderen te vinden die voldoen aan alle eisen en bovendien ook nog door een onafhankelijke kinderpsychiater als depressief worden gediagnosticeerd. Bij de depressieve kinderen, afkomstig uit een klinische setting (medisch kinderdagverblijven en medische kindertehuizen), zijn twee controle groepen (een klinische en een niet-klinische) gezocht die vergelijkbaar waren qua leeftijd, sexe, intelligentie en sociaal economische status. Voor het aantal kinderen dat in de verschillende onderzoeken is

>>

Spelen over verdriet

Twee voorbeelden van het spel van kinderen over verdriet:

De proefleider zit met het kind aan een tafeltje. Daarop staan poppetjes die het kind heeft uitgezocht om zijn of haar gezin uit te beelden.

De proefleider pakt het poppetje dat het kind uitbeeldt en zegt: '(naam van het kind) komt op school en zegt tegen de juf: "juf, ik ben verdrietig vandaag".' De proefleider kijkt naar het kind en vraagt: 'Wat gebeurt er dan?'

Voorbeeld 1:

Tom (depressief): 'Is niet Tom, andere Tom.'

Tom verstart en staat dan boos op en gooit de poppetjes van tafel.

Voorbeeld 2:

Lotte (niet depressief): 'En toen had ze een grote wond. En toen zei de juf dat ze naar het ziekenhuis moest. En toen kwam de dokter. En toen ging Lotte dood. Enne... toen... Toen kwam papa en die zei: "Ik weet wat! We gaan patatjes eten". En toen werd Lotte weer wakker.'

Lotte beweegt actief met de poppetjes over de tafel, zet verschillende stemmetjes op en gaat helemaal op in haar spel. Na afloop kijkt ze op naar de proefleider met een tevreden gezichtje.

onderzocht, zie: www.hjk-online.nl/hjk/downloads
Het spelgedrag van de kinderen in verschillende spelsituaties is gefilmd, gescoord en geanalyseerd. Depressieve kinderen blijken minder te spelen, laten vooral minder symbolisch spel zien en vertonen veel meer gedragswisselingen dan niet-depressieve kinderen.

Verschillen in spel

De verschillen tussen depressieve en niet-depressieve kinderen zijn het meest opvallend als de kinderen zichzelf als 'verdrietig' moeten spelen met behulp van poppetjes. Dan verstarren ze en stopt het spel. Terwijl ze bij andere verhaaltjes waarbij ze zichzelf vrolijk moeten spelen wel nog tot spel komen. Ze spelen dan wel minder dan de niet-depressieve kinderen, zijn snel afgeleid en onderbreken hun spel steeds. Het lijkt alsof ze er niet in kunnen blijven. Misschien omdat ze minder plezier ervaren bij het spelen of omdat ze minder geconcentreerd zijn. Opvallend is in ieder geval dat het spel stopt als ze moeten spelen over verdriet. Waar niet-depressieve kinderen allerlei verhalen kunnen bedenken en oplossingen zoeken voor het verdriet in het spel, lijken depressieve kinderen dit juist niet te kunnen.

Wat zie je als leerkracht?

Als leerkracht heb je de kans om dagelijks spel te observeren en kun je daarin mogelijk vroege signalen van een eventuele depressie onderkennen. Maar zijn de verschillen voor jou als leerkracht duidelijk genoeg en zie je ook de verschillen die in eerder onderzoek met

videoanalyse zijn gevonden? Om dit te onderzoeken hebben leerkrachten spelobservatievragenlijsten ingevuld over kinderen waar ze zich zorgen over maakten en kinderen waar ze zich geen zorgen over maakten. Ook vulden zij een checklist in om vast te kunnen stellen of kinderen mogelijk risico lopen op depressie ('at risk'). De scores van de kinderen zijn vergeleken met behulp van MANOVA's (statistische analyses om gemiddelden van verschillende groepen te kunnen vergelijken). Leerkrachten gaven aan dat kinderen die 'at risk' waren voor depressie significant:

- minder symbolisch spelen;
- meer gedragswisselingen vertonen;
- meer exploreren in plaats van spelen;
- meer negatieve en minder positieve interacties hebben met andere kinderen;
- minder gemotiveerd zijn om te spelen.

En qua affectregulatie:

- meer negatieve en minder positieve emoties tonen;

- minder troost bieden en zoeken;
- meer verstoord reageren op negatieve emoties in spel.

Op basis van de (regressie)analyse blijkt dat het vooral 'verstoord gedrag bij de confrontatie met negatieve emoties' en 'meer gedragswisselingen' zijn die de risicokinderen onderscheiden van de niet-risicokinderen.

Belangrijke rol

Uit ons laatste onderzoek blijkt dus dat leerkrachten een belangrijke rol kunnen spelen bij de vroege herkenning van een mogelijke depressie bij kinderen (Mol Lous, Riksen-Walraven, Burk, Theeboom & Luby, 2014). Zij kunnen tijdens hun dagelijkse observaties signalen van depressie herkennen, vooral door goed naar het spelgedrag van kinderen te kijken. Uiteraard kan een leerkracht geen diagnose stellen. Daar is een kinderpsychiater of klinisch kinderpsycholoog voor nodig. Leerkrachten hebben echter wel de mogelijkheid om jonge kinderen tijdens het spelen te observeren en zo mogelijke signalen van depressie te kunnen herkennen. Kinderen die niet kunnen spelen en kinderen die niet kunnen omgaan met negatieve emoties zijn eigenlijk altijd al een aanleiding om verder onderzoek te doen. Of er dan ook echt sprake is van depressie is afhankelijk van nog vele andere factoren.

Missen van ontwikkelingskansen

In symbolisch spel zoeken kinderen naar oplossingen voor conflicten en problemen waar ze (vaak onbewust) mee bezig zijn. Het betekent niet dat alles wat ze spelen ook daadwerkelijk plaatsvindt in hun leven. In het spel kunnen ze

Symbolisch spel

Symbolisch spel is 'doen alsof spel', ook wel fantasiespel genoemd waarbij een kind voor zijn of haar plezier en uit zichzelf gemotiveerd rollenspelletjes speelt met spelmateriaal, met een ander kind of gewoon met een voorwerp dat geen spelmateriaal is maar wel zo gebruikt wordt. Zo kan een kind bijvoorbeeld een potlood als poppetje gebruiken of een blokje als telefoon. Symbolisch spel is de hoogste vorm van spel die bij jonge kinderen in de leeftijd tussen drie en zes jaar wordt ontwikkeld.

Symbolisch spel is 'doen alsof spel' waarbij een kind voor gemotiveerd rollenspelletjes speelt met spelmateriaal

Er is geen relatie tussen de kinderen op de foto's en de inhoud van dit artikel

oplossingen zoeken voor bijvoorbeeld hun angst voor krokodillen of voor een boze juf. Als je zorgvuldig naar het spel van kinderen kijkt, zie je een enorme rijkdom aan gedrag. Vaak gebeuren er ook hele dramatische dingen in het spel waar je als volwassene van kan schrikken. Toch is het juist dit oefenen van gedrag en het uitproberen van allerlei (ook vaak onrealistische) situaties en oplossingen daarvoor dat spel zo essentieel maakt voor de ontwikkeling van kinderen. Als depressieve kinderen dit niet kunnen ontwikkelen in hun spel, zijn ze veel kwetsbaarder en gevoeliger voor stress en negatieve emoties. Ook op latere leeftijd is deze gevoeligheid zichtbaar in veranderde hersenstructuren van kinderen die op jonge leeftijd een depressie hebben doorgemaakt (Pagliaccio et al, 2013). Door niet of minder te spelen, missen kinderen andere ontwikkelingskansen die het spel hen biedt. Doordat ze minder goed kunnen spelen, zijn ze geen geliefde speelpartner en kunnen ze geïsoleerd raken en eenzaam worden. Bovendien missen zij dan de kans om belangrijke vaardigheden te ontwikkelen in hun spel, zoals taal-, ruimtelijke, motorische, cognitieve en sociaal-emotionele vaardigheden.

Begeleiding

Een praktisch hulpmiddel om tijdens dagelijkse spelobservaties gedrag van depressieve kinderen te herkennen kan 'Een huis vol gevoelens en axen' zijn. Een instrument dat ontwikkeld is vanuit het ervaringsgericht onderwijs (Laevers, Moons, Cuvelier, & Debue, 2008). Het is een goed begeleidingsinstrument om kinderen te leren omgaan met hun gevoelens: boos, bang, blij en verdrietig. Het kan leerkrachten en pedagogisch medewerkers veel ondersteuning bieden bij zowel

Vragenlijst voor spelobservatie

Op basis van een spelobservatievragenlijst (Mol Lous, 2011) en een checklist voor mogelijke depressie (Preschool Feelings Checklist, PFC; Luby et al, 2004) zien leerkrachten dat kinderen die hoog scoren op risico voor depressie minder spelen, veel onrustiger zijn in hun gedrag, meer negatieve spel interacties hebben en verstoord gedrag vertonen als er verdriet of negatieve emotie in het spel is. Meer informatie over de spelobservatievragenlijst en PFC vind je via www.hjk-online.nl/hjk/downloads

de spelobservaties als in gesprekjes met jonge kinderen.

Bij het nabespreken van het onderzoek met de leerkrachten gaven veel van hen aan dat ze al langer een vreemd gevoel hadden bij de kinderen die hoog scoorden op risico voor depressie maar dat ze er nooit aan gedacht hadden om aan depressie te denken. Sommige gaven ook aan dat kinderen momenteel niet aan het beeld voldeden maar bijvoorbeeld wel toen het kind in een rouwfase zat toen het net een broertje had verloren.

Deze observaties geven aanleiding om verder te observeren en met het kind verder in (spel) gesprek te gaan. Uiteraard kan een dergelijke observatie niet gebruikt worden om een diagnose van depressie te stellen. Maar deze signalen van het niet goed kunnen spelen en vooral het niet kunnen omgaan met verdriet kun je wel opvangen en hier alert op zijn. Bij echte problemen kan dan tijdig in gesprek met ouders en andere professionals worden bekeken of er hulp of begeleiding moet worden ingezet. Spelinterventies en speltherapie bieden veel mogelijkheden voor kinderen met een problematische ontwikkeling. Spel is essentieel voor een gezonde ontwikkeling van kinderen. Spelobservatie biedt een prachtig 'venster op de innerlijke wereld van het jonge kind' en spelen biedt prachtige mogelijkheden om kinderen te helpen om te gaan met hun problemen! 🌟

Kijktips

- Docu van de NTR 'Spelen is van levensbelang' over het belang van spelen voor de algemene ontwikkeling, ga naar: <http://bit.ly/1D3Dk2h>
- Uitzending Tijd voor Max van woensdag 14 januari 2015 over het belang van spelen bij de emotionele ontwikkeling van een kind en of het depressiviteit kan voorkomen, ga naar <http://bit.ly/1DKy6h4>

Literatuur

De literatuurlijst is beschikbaar via www.hjk-online.nl/hjk/downloads

Foto: Dreamstime